

דע מה שתטען

משפט יצחק

העלון לעידוד משפט התורה יו"ל ע"י מכון "האמת והשלום"

בראשות הרב יצחק דן גרונברגר שליט"א

פרשת כי תבא – אלול תשפ"ב / גליון מס' 9

החזר כספי ממעונות ומשפחתונים

הרב יצחק דן גרונברגר

שאלה:

מעשה אירע בשנת תשפ"א, שנה בה ממשלת הזדון גזרה גזירה שאברכים העוסקים בתורה הקדושה יותר אינם זכאים לקבל הנחה במעונות.

בחסד השם פסקו הערכאות של הגוים שהגזירה אינה הגיונית, כתוצאה מכך כל ההורים ששילמו מחיר מלא במשפחתונים במשך כל שנת תשפ"א זכו להגיש בקשה להנחה במשרד התמ"ת.

הרבה הורים קיבלו תשובה חיובית לקראת סוף השנה, עת שכבר שילמו למעון במשך כל חודשי השנה מחיר מלא עבור ילדיהם. ובכך, המעונות ואו המטפלות היו חייבות להחזיר להורים סכומים גדולים של כסף, לכל אחד כפי מה שזכאי בהשתתפות המדינה בשכר המעון.

מעשה אירע בשכונת רוממה: אחת מהמטפלות הודיעה להורים שאין לה אפשרות להחזיר להם את כספיהם, ויצאו חנם אין כסף. תשובה זאת חזרה על עצמה מספר פעמים לאור תביעת ההורים. ביניהם נמצא אברך אחד שהתבונן שלמרות ש'הכסף יענה את הכל', מעשה זה מעורר שאלה הלכתית:

האם מותר להמשיך ולבקש החזר כספי מהמטפלת או שיש בזה איסור דאורייתא של 'לא תהיה לו כנושה' (שמות כב: כד).

תשובה:

ברמב"ם (מלווה א: ב) פסק: 'כל הנוגש העני והוא יודע שאין לו מה יחזיר לו עובר בלא תעשה שנאמר לא תהיה לו כנושה'.

ובהלכה ג' כתב: אסור לאדם להראות עצמו לבעל חוב בזמן שידוע שאין לו אפילו לעבור לפניו שלא יפחידו או יכלימו אף על פי שאינו תובעו ואין צריך לומר אם תבעו, ע"כ. והוא מהגמ' בב"מ (עה:). וכן נפסק בשו"ע חו"מ סימן צז ב.

ובאיסור זה כתב רש"י (עה"ת): לא תתבענו בחזקה אם אתה יודע שאין לו. אל תהי דומה עליו כאלו הלוי, אלא

כאילו לא הלוי, כלומר לא תכלימהו. וכע"ז כ' הרמב"ן: יאמר שלא תהיה לו כמלוה שהוא כמושל ללוה כענין שכתוב ועבד לווה לאיש מלוה (משלי כב ז), אבל תהיה לו בכל דבר כאלו לא לוו ממך לעולם.

כשאינו תובעו בחזקה: ומדברי רש"י (וגם מדבריו בב"מ עה:): משמע שאין על איסור לתבוע אלא עושה כן בחזקה. וכן משמע לשון היראים קפג: 'הזהיר הכתוב, אל תשתרר עליו בשביל הלואתך שאתה מראה עצמך שאתה נושה בו'. ויש לזה ראיה מהפסוק: (מלכים ב – ד: א) וְהַנְשֵׂה אֶת הַלֶּחֶם אֶת-שְׁנֵי יְלָדָיו לְעֶבְדִּים.

אמנם מסוף דבריו וכן מלשון הרמב"ן והרמב"ם והשו"ע שהובאו לעיל משמע שבכל אופן יש בזה איסור, וכל שידוע שאין ללווה לשלם אסור מדאורייתא לתבועו.

האיסור לעבור לפניו: אמנם לעבור לפני הלווה גם כשיודע שאין לו מבואר בלחם משנה (מלווה א: ב) שאין בזה אלא איסור דרבנן, ודייק כן מלשון הרמב"ם ומגמ'. ויש מאחרונים שמצדדים לומר שהוא דאורייתא, אמנם לא משמע כן מפשטות דברי הראשונים.

כשהורגל הלווה שהמלווה עובר לפניו: אמנם שאלה גדולה ומצויה נשאלת באיסור זה של לעבור לפניו [הגם שהוא מדרבנן - כי גם דרבנן אסור] מה יעשה אדם שהלווה לאחד שמתפלל במנין קבוע בביה"כ או לאחד מחבריו בכולל או לבני משפחתו, והוא יודע שאין ללווה מאיפה לשלם, האם מעתה אסור יהיה לעבור לפניו?

בשאלה זו עסק הערוך השולחן (צז: ב) וסיים: ויזהר המלווה מאד מזה (שלא לעבור לפניו), אבל אם נתיישן הדבר והורגל בכך עד שאין לו צער ובושה מזה והמלווה אין כוונתו לצער ולביישו אין איסור בזה.

ויש לדון מה הדין כאשר גם בפעם הראשונה אינו חושב הלווה שהוא מחמת החוב, כגון במקרה הנ"ל שהלווה לאדם המתפלל במנין קבוע שגם הוא מתפלל ובוודאי למחרת בבוקר לא יחשוב הלווה שהמלווה עובר לפניו מפני החוב, וגם לא יחשוב כן בהגיע זמן הפרעון, ולכא' גם בזה שייך לומר היתר הערוך השולחן.

מותר לתובעו שמא קיבל עבודה חדשה היום וקיבל מעות (אלא שסברא זו אינה ברורה לי די הצורך).

ובכל מקרה אם רואה שיש ללווה יותר מדין מסדרים, כגון שיש לו רכב, או שיש לו שתי חליפות וכו', פשיטא שמותר לתובעו דהא חזינן שיש לו לשלם, ומה שאמר שאין לו לשלם צ"ל שאינו יודע את הדין וחושב שמפני שאין לו מזומן אין חייב למכור כלי תשמישו לשלם חובותיו.

[וכמו ששמעתי מדיין אחד בעת הדיון שאמר לנתבע שטען שאין לו ממה לשלם חובו: האם אתה והמשפחה שותים קולה ומיץ בשבת, האם אוכלים פיצוחים? אז תתחילו לשתות מים ולאכול לחם ושלם חובותיך!]

חובו שאינו הלוואה: אמנם חוץ מכל הנ"ל נראה שכאן במקרה של המטפלת אין כל איסור של נגישה, שהרי מבואר בב"מ קטו. **לביתו אי אתה נכנס, אבל אתה נכנס לשכר כתף, לשכר חמר, לשכר פונדק, לשכר דיוקנאות.** וכן נפסק בשו"ע (צז:יד) שכל חוב שאינו בא מחמת הלוואה כל זמן שלא זקפן במלווה מותר להיכנס לביתו של החייב למשכנו, וא"כ כ"ש שמותר לתובעו אף כשיודע שאין לו, שאין שאר החובות נקראים 'משאת מאומה' ולא נאמר בהם איסור 'לא תהיה לו כנושה'. אלא שסיים בכסף הקדשים שמ"מ כדי להחמיר גם בזה לא לתבוע אם יודע שאין לו.

זכות המטפלת בכסף של ההחזר: נוסף לכל הנ"ל יש לומר בפשיטות שהמדינה העבירה את הכסף ליד המטפלת אך ורק כדי שתעביר להורים ששילמו מכיסם כסף שלא היו צריכים, וא"כ גדרה ההלכתית בכסף הוא שליח ואיסור גמור הוא לה להשתמש בו עד כדי גניבה. וממילא גם הוי חוב המגיע שלא ע"י הלוואה ומותר לתבוע אע"פ שיודע שאין לה, ובגזלן י"ל שאף הכסף קדשים לא יחמיר וא"צ להזהר כלל.

העולה מזה:

- א. איסור נגישה שייך אפילו כשאינו תובע בחזקה.
- ב. אסור אפילו לעבור לפניו (מדברנן), ואם התרגל בזה הלווה ואינו מקפיד מותר. גם כאשר הלווה לא תולה שהמלווה עובר לפניו בגלל החוב לכא' אין בזה איסור.
- ג. האיסור לנגוש הוא דווקא כאשר יודע בוודאות שאין ללווה ממה לשלם, אבל אם מסתפק מותר.
- ד. מסתמא אין להסתפק שאין ללווה ממש לשלם שהרי יש חזקה שהלווה לא בזבז כל מעותיו עד כדי שלא יהיה לו לשלם, מאחר ויש איסור בדבר.
- ה. במקרה דנן אין איסור לתבוע את המטפלת שהרי החוב נוצר משכירות ששכרו ההורים את המטפלת, ולא מחמת הלוואה, וכל חוב שאינה הלוואה לא שייך איסור נגישה.

והאמת והשלום אהבו.

הרב יצחק דן גרונברגר

יו"ר מכון האמת והשלום – יעוץ משפטי תורני ומשרד טו"ר - חבר בלשכת הטוענים הרבניים הארצי

כשספק אם יש ללווה: ומה שצריך בעיקר לברר באיסור זה הוא מה נקרא 'יודע שאין לו לשלם'. שהרי בדרך כלל אין המלווה יודע בוודאי שאין ללווה ממה לשלם, והוא לכה"פ בגדר ספק אצל המלווה, שהרי יש מתרושש והון רב (ע"פ משלי יג:ז), ואף אם הלווה מתראה בחוץ שאין לו הרי מגדר ספק לא יוצא.

ומה גם שלהלכה כאשר באים הדיינים לגבות מהלווה עושים דין 'מסדרים לבעל חוב' ומשאירים לו דברים מסוימים, וא"כ כל לווה שרואים שיש לו יותר מדין 'מסדרים' (והם 99.9% מהלווים) לא שייך בהם כלל איסור 'לא תהיה לו כנושה'.

אלא שלכא' אף אם יהיה ספק מאחר ואין אנו דנים בדיני ממונות אלא בדיני איסורים שייך לומר 'ספק דאורייתא לחומרא' ואיסור יהיה לתובעו, או שנאמר שכיון שאיסור זה כל עניינו ממון לא אומרים ספק דאורייתא לחומרא.

ותשובה לזה מצאנו בכסף הקדשים (צז:א) שכתב להדיא שלא שייך בזה איסור דאורייתא לחומרא, ודורש את הפסוק כמין חומר להוכיח שהאיסור הוא דוקא כאשר המלווה יודע שאין ללווה ממה לפרוע.

בפסוק כתוב: **אִם-כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת-עַמִּי אֶת-הָעֹנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנוֹשָׁה לְאַתְשִׁימוֹן עָלָיו נָשָׂךְ.** ומזה שהתורה כתבה **את העני עמך לא תהיה לו כנושה** ביאר הכסף קודשים שכוונת התורה לרמוז שרק אם הוא **עני עמך** היינו שמבורר אצלך שהוא עני ואין לו ממה לשלם, בזה שייך לומר 'לא תהיה לו כנושה' שאתה מצערו ודוחקו לשם קנטור גרידא (והוא כעין לאו של אונאת דברים), אמנם כל שהוא בגדר 'ספק עני' לא שייך לומר בזה ספק דאורייתא לחומרא.

עוד סברא שאין בזה 'ספק דאורייתא לחומרא' הוא מפני שמעמידים את האדם על חזקתו, שהרי יש איסור מדברי קבלה ללווה להוציא את כל ממוןו שלא לצורך עד שלא יישאר לו ממה לפרוע חובותיו שנאמר 'לווה רשע ולא ישלם', ומסתמא שנשאר הלווה בחזקת כשרותו שלא איבד כל ממוןו, סומכים על חזקה באיסור דאורייתא ומותר לתבוע מספק.

אלא שמטעם זה יהיה מותר לתובעו רק בפעם הראשונה, ומיד שייאמר הלווה שאין לו ממה לשלם שוב אסור לתובעו, שהרי אדרבא אימא שמסתמא אדם כשר הוא ואינו משקר ובאמת אין לו לשלם (וכ"ש אם המלווה מאמין לו).

אמנם מ"מ נראה שבחודש הבא מותר שוב לתובעו, שהרי רוב בני אדם מקבלים משכורת פעם בחודש וא"כ שוב חוזרת חזקתו שמסתמא אינו מאבד את ממוןו עד שלא יהיה לו ממה לפרוע. ואם הוא עצמאי אפשר שבכל יום